

SOTSIOLOGIK TADQIQOT METODOLOGIYASINING MOHIYATI

Xoliqova Zarifa

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat

o'zbek tili va adabiyoti

Universiteti o'zbek tili ta'limi fakulteti

sotsiologiya yo'nalishi 2-bosqich talabasi

zarifakholikova01@gmail.com

Annotatsiya: "Sotsiologik tadqiqotlar metodologiyasi" Ushbu maqolada sotsiologik tadqiqotlarning nazariy va amaliy asoslari, tadqiqot jarayonining bosqichlari hamda asosiy usullari ko'rib chiqiladi. Tadqiqotning maqsadi ijtimoiy hodisalar¹ va jarayonlarni o'rganishdan iborat bo'lib, bu jarayon ilmiy metodologiya orqali amalga oshiriladi. Maqolada so'rov, kuzatuv, eksperiment² va hujjatlarni tahlil qilish kabi asosiy tadqiqot usullari tushuntirilgan. Shuningdek, pozitivistik, fenomenologik va konstruktivistik yondashuvlarning metodologik o'rni yoritilgan. Ushbu maqola sotsiologiya sohasida ilmiy tadqiqot olib borayotgan mutaxassislar va talabalar uchun foydali bo'lib, zamonaviy sotsiologik metodologiyaning nazariy va amaliy ahamiyatini ochib beradi.

Kalit so'zlar: Sotsiologik tadqiqot, metodologiya, ijtimoiy jarayonlar, so'rov usuli, kuzatuv usuli, eksperiment, hujjatlarni tahlil qilish, pozitivistik yondashuv, fenomenologik yondashuv, konstruktivistik yondashuv, ijtimoiy muammolar, ilmiy usullar, tadqiqot bosqichlari.

Kirish. Jamiyatning rivojlanishi va ijtimoiy jarayonlarni chuqur anglash uchun ilmiy yondashuv muhim ahamiyatga ega. Sotsiologik tadqiqotlar inson faoliyatining turli sohalarida yuzaga keladigan ijtimoiy hodisalar, muammolar va munosabatlarni o'rganish orqali bu jarayonlarni aniqlash va tushuntirishga yordam beradi. Ushbu tadqiqotlarning samaradorligi esa to'g'ri tanlangan metodologiya³ ga bog'liq.

Sotsiologik tadqiqotlar metodologiyasi tadqiqot olib borishning nazariy asoslari va amaliy usullarini o'z ichiga oladi. Bu metodologiya jamiyatning murakkab tuzilishi va dinamikasini tahlil qilishda muhim vosita hisoblanadi. Tadqiqot jarayonida

¹ **Ijtimoiy hodisalar** — jamiyatdagi odamlar o'rtasidagi aloqalar va o'zgarishlarni aks ettiruvchi voqealar yoki jarayonlardir. Ular jamiyatning turli sohalarida sodir bo'ladi.

² **Eksperiment** — ilmiy yoki amaliy tadqiqotda natijalarni aniqlash yoki tasdiqlash maqsadida, shartli sharoitlarda bajariladigan nazoratli sinovdir. Eksperimentda o'zgaruvchilarni boshqarish va natijalarni o'lchash orqali kuzatuvlar amalga oshiriladi.

³ **Metodologiya** — ilmiy tadqiqotlar yoki amaliy ishlarni olib borishda qo'llaniladigan usul va tamoyillar to'plami. Bu bilim sohasining o'ziga xos usullarini, metodlarini va texnikalarini o'z ichiga oladi, shuningdek, maqsadga erishish uchun qanday yo'l tutish kerakligini belgilaydi.

qo'llaniladigan usullar – so'rov, kuzatuv, eksperiment va hujjatlarni tahlil qilish – ijtimoiy hodisalarning chuqur va tizimli o'rganilishini ta'minlaydi.

Ushbu maqola sotsiologik tadqiqotlarning metodologik tamoyillarini yoritib, ularning ilmiy va amaliy ahamiyatini ko'rsatishga qaratilgan. Metodologiyaning nazariy asoslari, usullari va ularni qo'llashdagi asosiy bosqichlar haqida umumiy tushunchalar beriladi. Bu kirish qismi sotsiologik tadqiqotlarni amalga oshirish jarayonida metodologiyaning rolini tushunishga zamin yaratadi.

Metod va materiallar. Kuzatuv jadvallari, arxiv materiallari, ommaviy axborot vositalari ma'lumotlari, Statistik ma'lumotlar, onlayn resurslar va texnologiyalar, sun'iy intellekt va mashinaviy o'qitish, Metodologik yondashuvlar, metodologik yondashuvlar, fenomenologik yondashuv.

Muhokama va natijalar. Sotsiologik tadqiqotlar metodologiyasi: Sotsiologiya ijtimoiy hayot⁴ni o'rganish va tahlil qilishga qaratilgan fan bo'lib, uning tadqiqot usullari jamiyatni chuqur tushunishga xizmat qiladi. Sotsiologik tadqiqotlar metodologiyasi esa ushbu tadqiqotlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan tamoyillar, qoidalar va usullarning majmuasidir. Ushbu maqolada sotsiologik tadqiqotlarning asosiy bosqichlari, usullari va metodologik yondashuvlari haqida so'z yuritamiz.

I. Sotsiologik tadqiqotlarning maqsadi va bosqichlari: Sotsiologik tadqiqotlarning asosiy maqsadi ijtimoiy hodisalar, jarayonlar va munosabatlarning mohiyatini ochib berishdir. Har qanday sotsiologik tadqiqot quyidagi asosiy bosqichlardan iborat:

1. Tadqiqot mavzusini aniqlash – muammoning dolzarbligi va uning ilmiy ahamiyati belgilanadi.
2. Hipoteza⁵ ishlab chiqish – tadqiqotda tekshiriladigan taxminlar ilgari suriladi.
3. Tadqiqot uslubini tanlash – ma'lumot yig'ish va tahlil qilish usullari belgilanadi.
4. Ma'lumot yig'ish – so'rovnomalar, intervyular yoki kuzatuvlar yordamida axborot to'planadi.
5. Ma'lumotlarni tahlil qilish va xulosa chiqarish – to'plangan ma'lumotlar statistik va mantiqiy tahlil qilinib, ilmiy xulosalar beriladi.

II. Sotsiologik tadqiqot usullari

Sotsiologiyada turli xil tadqiqot usullari qo'llaniladi. Ularning eng muhimlari quyidagilardir:

⁴ **Ijtimoiy hayot** — odamlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar, jamiyatdagi turli ijtimoiy guruhlar va tizimlarning faoliyati. U shaxslar, oilalar, jamoalar va keng jamiyat o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni o'z ichiga oladi. Ijtimoiy hayotning asosiy jihatlari: mehnat, ta'lim, madaniyat, axloq, siyosat va diniy faoliyatlar.

⁵ **Hipoteza** — ilmiy tadqiqotda tekshirilishi yoki isbotlanishi kerak bo'lgan, ilgari surilgan taxmin yoki farazdir. U bilimni kengaytirish yoki yangi bilimlarni olish uchun muayyan sharoitlarda qanday natija kutilayotganini ifodalaydi. Hipoteza tajriba yoki kuzatuvlar yordamida sinovdan o'tkaziladi.

a) So'rov (survey): So'rov eng keng tarqalgan tadqiqot usullaridan biri bo'lib, ma'lumotlarni yig'ish uchun so'rovnomalar yoki anketalar ishlatiladi. Ushbu usulda respondent⁶larning fikr va qarashlari to'g'ridan-to'g'ri o'rganiladi.

b) Kuzatuv usuli hodisalar va jarayonlarni to'g'ridan-to'g'ri kuzatish orqali amalga oshiriladi. U strukturalangan (oldindan belgilangan mezonlar bo'yicha) va strukturalanmagan shaklda bo'lishi mumkin.

c) Eksperiment nazorat qilinadigan sharoitlarda o'tkazilib, ijtimoiy jarayonlarning sabab-oqibat aloqalarini aniqlashga xizmat qiladi.

d) Hujjatlarni tahlil qilish: Arxiv materiallari, ommaviy axborot vositalari ma'lumotlari va boshqa yozma manbalarni o'rganish sotsiologik tahlilning muhim qismidir.

III. Metodologik yondashuvlar: Sotsiologiyada tadqiqotlar metodologiyasini tanlashda turli yondashuvlar mavjud: Pozitivistik yondashuv ⁷ – jamiyatni tabiat qonunlariga o'xshash qonuniyatlar orqali tushuntirishga intiladi. Fenomenologik yondashuv – odamlarning subyektiv tajribalarini, hissiyotlari va ma'nolarini o'rganishga e'tibor qaratadi. Konstruktivistik yondashuv – ijtimoiy haqiqat odamlar tomonidan quriladi degan g'oyani ilgari suradi.

IV. Tadqiqotlarning ahamiyati.

Sotsiologik tadqiqotlar orqali:

Ijtimoiy muammolarni aniqlash va tahlil qilish;

Davlat siyosatini rejalashtirish; Ijtimoiy institut⁸lar faoliyatini optimallashtirishga oid takliflar ishlab chiqish mumkin.

1. Sotsiologik tadqiqot turlari. Sotsiologik tadqiqotlar maqsad, mazmun va ko'lamiga qarab bir necha turga bo'linadi:

Fundamental tadqiqotlar – nazariy bilimlarni chuqurlashtirishga qaratilgan.

Amaliy tadqiqotlar – aniq muammolarni hal qilish uchun olib boriladi.

Tavsifiy tadqiqotlar – ijtimoiy hodisalarni tavsiflash va ularning holatini aniqlashga yo'naltirilgan.

Tahliliy tadqiqotlar – ijtimoiy jarayonlarning sabab-oqibat munosabatlarini aniqlashga qaratilgan.

⁶ **Respondent** — tadqiqot yoki so'rovnoma davomida savollarga javob beradigan shaxs. Bu atama ijtimoiy, psixologik, iqtisodiy yoki boshqa sohalaridagi tadqiqotlarda ishtirok etadigan kishi uchun qo'llaniladi. Respondentlar tadqiqotchilarga ma'lumotlar taqdim etadi, bu esa tahlil va xulosalar chiqarishda asos bo'ladi.

⁷ **Pozitivistik yondashuv** — ilmiy tadqiqotlarda faqat ob'ektiv ravishda o'lchanadigan va kuzatiladigan ma'lumotlarga asoslanadigan yondashuv. Bu yondashuv ilm-fan metodologiyasida nazariy taxminlardan ko'ra empirik, ya'ni tajriba va kuzatuvlar orqali olingan ma'lumotlarga ustuvor ahamiyat beradi.

⁸ **Ijtimoiy institut** — jamiyatda odamlar o'rtasidagi aloqalar va o'zaro munosabatlarni tartibga soladigan, ma'lum bir maqsadga xizmat qiladigan tizim yoki tuzilma. Ijtimoiy institutlar odatda jamiyatning muhim sohalarini (masalan, ta'lim, din, siyosat, iqtisodiyot) boshqarish va tartibga solish bilan shug'ullanadi. Ular jamiyatning barqarorligini ta'minlash, qadriyatlar va normalarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

2. Tadqiqot dizayni va rejalashtirish. Tadqiqotni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun to'g'ri rejalashtirish zarur. Tadqiqot dizayni ⁹quyidagi asosiy elementlarni o'z ichiga oladi:

- Tadqiqotning maqsadi va vazifalarini aniqlash.
 - Ma'lumot yig'ish usullari va vositalarini tanlash.
 - Tanlanma (sample) tuzish – tadqiqot uchun respondentlar yoki ob'ektlarni tanlash mezonlarini belgilash.
 - Tadqiqot uchun resurslarni (vaqt, moliya va inson resurslari) taqsimlash.
3. Tanlanma va uning ahamiyati Tanlanma tadqiqotning natijalari ishonchliligini belgilovchi muhim omil hisoblanadi.

Tasodifiy tanlanma – har bir respondent teng imkoniyatga ega bo'lgan holat.

Kvotalangan tanlanma – aholi tarkibining muayyan xususiyatlariga ko'ra tanlash.

Tizimli tanlanma – ma'lum qoidalarga ko'ra ob'ektlarni tanlash.

Tanlanma hajmini aniqlashda statistika usullari qo'llaniladi, bu esa natijalarning umumlashuv darajasini oshiradi.

4. Sotsiologik tadqiqotlarda ma'lumot yig'ish vositalari. Sotsiologik tadqiqotlar samaradorligi foydalaniladigan ma'lumot yig'ish vositalariga bog'liq:

Anketalar – standart savollarni o'z ichiga oluvchi shakllar.

- Intervyular – tuzilgan, yarim tuzilgan yoki erkin shaklda amalga oshiriladi.
- Kuzatuv jadvallari – kuzatuv jarayonida axborotni tizimli yig'ishga yordam beradi.

- Hujjat tahlili formasi ¹⁰– yozma va vizual materiallarni o'rganishda qo'llaniladi.

5. Ma'lumotlarni tahlil qilish usullari. Tadqiqot natijalarini tahlil qilish tadqiqotning oxirgi va eng muhim bosqichi hisoblanadi. Quyidagi usullar qo'llaniladi:

- Deskriptiv statistika – olingan ma'lumotlarni tavsiflash va xulosa chiqarish.
- Korrelyatsion tahlil – o'zgaruvchilar o'rtasidagi bog'liqlik darajasini aniqlash.
- Regressiya tahlili – sabab-oqibat aloqalarini o'rganish.
- Kontent tahlil – matnli, vizual yoki boshqa turdagi ma'lumotlarni semantik tahlil qilish.

6. Sotsiologik tadqiqotlarning etika masalalari. Sotsiologik tadqiqotlar amalga oshirilganda quyidagi etika qoidalariga rioya qilish zarur:

- Respondentlarning shaxsiy ma'lumotlarini maxfiy saqlash.
- Tadqiqotning ixtiyoriylik tamoyiliga asoslanishi.
- Tadqiqot natijalarini adolatli va haqqoniy ko'rsatish.

⁹ **Tadqiqot dizayni** — ilmiy tadqiqotni o'tkazish uchun rejalashtirilgan usullar va strategiyalar to'plamidir. U tadqiqot maqsadlariga erishish uchun ma'lumot yig'ish, tahlil qilish va natijalar chiqarish jarayonlarini belgilaydi. Asosiy turlari: eksperimental, tavsiflovchi, korrelyatsion, kvalitatif va miqdoriy dizaynlar.

¹⁰ **Hujjat tahlili formasi** — hujjatni tizimli ravishda baholash uchun ishlatiladigan shakldir.

- Respondentlarga zarar yetkazmaslik.

7. Sotsiologik tadqiqotlarda zamonaviy texnologiyalar.

Bugungi kunda zamonaviy texnologiyalar sotsiologik tadqiqotlarni o'tkazishda katta rol o'ynaydi:

- Onlayn so'rovlar va intervyular.

- Big Data (katta ma'lumotlar) asosida tahlil.

- Ijtimoiy tarmoqlarda ma'lumot yig'ish va tahlil qilish.

- Sun'iy intellekt va mashinaviy o'qitish usullari yordamida prognozlash.

Xulosa. Sotsiologik tadqiqotlar metodologiyasi jamiyatni ilmiy asosda o'rganish uchun mustahkam poydevor hisoblanadi. To'g'ri tanlangan usullar va yondashuvlar tadqiqotning samaradorligini ta'minlab, jamiyatni yanada chuqurroq anglashga yordam beradi.

Shu sababli, metodologiya ilmiy izlanishlarning eng muhim komponenti sifatida alohida o'rinni egallaydi. Maqolaga qo'shimcha ravishda, yuqoridagi ma'lumotlar sotsiologik tadqiqotlar metodologiyasining barcha muhim jihatlarini kengroq yoritishga yordam beradi. Bu esa tadqiqot jarayonining murakkabligi va ijtimoiy haqiqatni o'rganishdagi ahamiyatini yanada chuqurroq

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bryman, A. (2016). Social Research Methods. Oxford University Press.
2. Neuman, W. L. (2014). Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches. Pearson Education.
3. Babbie, E. (2017). The Practice of Social Research. Cengage Learning.
4. Creswell, J. W. (2014). Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches. Sage Publications.
5. Giddens, A., Duneier, M., Appelbaum, R. P., & Carr, D. (2017). Introduction to Sociology. Pearson Education.
6. Silverman, D. (2016). Qualitative Research. Sage Publications.
7. Patton, M. Q. (2002). Qualitative Research and Evaluation Methods (3rd ed.). Sage Publications.
8. Flick, U. (2014). An Introduction to Qualitative Research. Sage Publications.
9. Yin, R. K. (2014). Case Study Research: Design and Methods (5th ed.). SAGE Publications.
10. O'zbekiston Respublikasi Ijtimoiy Tahlil Markazi (2022). Ijtimoiy muammolar va jamiyatdagi o'zgarishlar: Sotsiologik tadqiqotlar. Ijtimoiy Tahlil Markazi.